

halve eeuw zou moeten worden gevangen. Dit lijkt mij ook daarom ongewenst, omdat aldus een continuïteit, een innerlijke samenhang, van dat beleid wordt gesuggereerd, waarvan het twijfelachtig is of ze inderdaad heeft bestaan. Dat er een belangrijke discontinuïteit was, wordt door mevrouw Locher-Scholten niet weersproken. Zo introduceert ze (203) een nieuw begrip: conservatieve ethische politiek, dat na \pm 1920 het beleid ging bepalen. In haar streven de continuïteit te beklemtonen, geeft ze echter aan dit laatste begrip een inhoud die ik op zijn minst aanvechtbaar acht, namelijk waar als einddoel van die politiek wordt genoemd 'hervorming in westers-Europese richting, zij het in geleidelijker tempo en meer op Indonesische wortels geënt' (204). Het is natuurlijk maar de vraag welke uitleg men aan die woorden 'geleidelijker tempo' geeft. Voor de conservatieve koloniale politici lag het tijdstip van algehele ontvoogding in elk geval wel heel ver in de toekomst. Ik herinner slechts aan het lot van de petitie-Soetardjo. Trouwens, in het artikel over de Stuw wordt terecht al opgemerkt dat deze oppositionele groep zich juist van anderen onderscheidde waar zij wél haar geloof in de tijdelijkheid van het Nederlandse bestuur beleed. Het wil mij dan ook voorkomen dat als consequentie van de door de schrijfster gegeven allesomvattende definitie van ethische politiek de conservatieven een onverdiende pluim op de hoed wordt gestoken! Ook het beginjaar 1894 voor de ethische politiek lijkt mij nogal arbitrair gekozen. Voor hetzelfde geld zou men 1870 hebben kunnen kiezen: ook toen was er sprake van expansie in de buitengewesten en van een eerste voorzichtige bemoeienis met de suikerindustrie ten gunste van de Javaanse bevolking.

Dit zijn echter maar opmerkingen in de marge die aan het gunstige oordeel over dit boek geen afbreuk kunnen doen. Mevrouw Locher-Scholten had niet de pretentie een dissertatie te schrijven die 'Indonesië-centrisch' zou zijn (om dit modieuze adjectief eens te gebruiken). In al haar artikelen staat, zoals de titel van haar boek ook tot uitdrukking brengt, de Europeaan, zijn denken en doen, centraal; niet de Indonesiër. Haar boek toont echter ook aan hoe voorzichtig men moet zijn met die etikettenplakkerij van 'Europa-centrisch' respectievelijk 'Indonesië-centrisch', een in de kring van sommige Indonesië-specialisten geliefkoosd tijdverdrijf. Haar proefschrift verdiept immers ontegenzeggelijk mede ons inzicht in de historische ontwikkeling van het huidige Indonesië en de daar thans bestaande machtsstructuren, al was het slechts door de parallel die zich soms laat trekken tussen de beleidsdoeleinden – en de oppositie daartegen! – van de tegenwoordige machthebbers en de vroegere kolonistoren.

C. Fasseur

E.N. van Kleffens, *Belevenissen, I, 1894-1940* (Alphen aan den Rijn: A.W.Sijthoff, 1980, 340 blz., f47,50, ISBN 9021826143).

Onder de zogenaamde ego-documenten vormt de autobiografie een categorie op zichzelf. De interpretatie die de auteur aan het 'auto' geeft, is bepalend voor het karakter van het geschrift. E.N. Van Kleffens stelt zich in dit opzicht bijzonder terughoudend op. Hem gaat het slechts om 'enige biografische aantekeningen' (25), het bijeenbrengen van een 'aantal biografische gegevens' (90). Wie hoopte in dit eerste deel van de autobiografie van de man, die bekendheid verwierf als Nederlands minister van buitenlandse zaken (1939-1946), als permanent vertegenwoordiger bij de Verenigde Naties ten tijde van het Nederlands-Indonesisch conflict (1946-1949) en als ambassadeur te Washington (1946-1950), diepgaande en uitvoerige inlichtingen over de voorbereiding op dit prominente deel van de loopbaan aan te treffen, komt ten gevolge van een oppervlakkige uitvoerig-

heid, bedrogen uit. De lezer die verwachtte door de ogen van Van Kleffens een blik te kunnen werpen in de keuken van het ministerie van buitenlandse zaken, waar hij sinds december 1922 bij de afdeling juridische zaken en sinds 1927 bij de afdeling diplomatieke zaken carrière maakte, legt het boek teleurgesteld terzijde. Van Kleffens offreert in *Belevenissen* een beeld van zijn leven en persoonlijkheid naar eigen projectie. Dit onthult bij zorgvuldige lezing en analyse meer over de schrijver dan misschien in zijn bedoeling lag.

Van Kleffens etaleert omstandig de geschiedenis van zijn Dokkumse voorgeslacht van vaderszijde en schetst minder uitbundig de Groningse herkomst van moederszijde. De voor naamste reden voor deze uitvoerigheid is de vrees, dat een beknopter behandeling vragen zou kunnen doen rijzen omtrent zijn herkomst en de onderlinge harmonie van de familieleden (40). Om gedachten aan 'minder fraaie beweegredenen' zoals bij de lezing van de gedenkschriften van Talleyrand en B. von Bülow kunnen ontstaan te voorkomen, krijgen zijn vader, met wie hij 'grote karakterverschillen vertoonde', zijn kunstzinnige moeder, op wie hij zeer gesteld was, zijn broer Adri en zus Gesina ruime aandacht. De verhouding met zijn vader noemt Van Kleffens 'hartelijk' en 'gebaseerd op wederzijdse gehechtheid, vertrouwen en waardering' (41). Toch rijst de vraag of deze 'driftige' man (55), die zijn oudste zoon zo'n fobie voor oorvijgen bezorgde, dat de jonge Eelco in alle omstandigheden de weg voor de aftocht vrijhield om de klap te kunnen ontlopen, ook in de jeugd jaren van zijn oudste zoon zoveel waardering genoot. Hij was het immers, die op de 'tenger gebouwde, magere jongen' allerlei middeltjes uitprobeerde om een geheimzinnige ziekte, die later een vorm van appendicitis bleek te zijn, de baas te worden. Protesteren hielp niet, slechts het laten verdwijnen van het zoveelste medicijn tussen het ledikant en de muur met stille medewerking van de dienstmaagd Vogeltje kon in deze benarde situatie redding brengen (54).

Dit is een van de gevallen, waarin door combinatie van op verschillende plaatsen vermelde gegevens zaken meer reliëf en minder glans krijgen. Dat geldt ook voor de moeilijke verhouding tussen Van Kleffens en zijn chef bij de juridische afdeling van het secretariaat van de Volkenbond, J.A. van Hamel (160), en voor de *incompatibilité d'humeur* met het hoofd van het internationaal secretariaat van de Koninklijke Shell in Londen, F.W. Gerretson (163-165). Van Kleffens prefereert onmiskkenbaar aan te tonen dat hij het vermogen had met allen die met oprechte bedoelingen zijn levenspad kruisten in goede verstandhouding te leven en te werken. Hij bouwt daardoor een te mooie wereld op, ontdaan als zij is van alle emoties. De gedachte dat hij niet alleen geringe bekwaamheden op het gebied van sportbeoefening trachtte te compenseren door verstandelijke superioriteit (55), dringt zich op.

In zijn uiteenzettingen over de lagere school in Heerenveen, het gymnasium in Groningen en Den Haag, de rechtenstudie en promotie bij zijn 'zeer hooggeschatte leermeester' en 'vaderlijke vriend' Van Eysinga in Leiden, zijn werkzaamheden bij het Nederlands consulaat-generaal in Londen als kandidaat voor de consulaire dienst, zijn werkkring bij het secretariaat van de Volkenbond, bij de Koninklijke Shell en bij het ministerie van buitenlandse zaken in Den Haag sinds 1922 geeft Van Kleffens zichzelf niet bloot. Hij schermt zijn persoonlijkheid af door een gordijn van reeds lang bekende zakelijke uiteenzettingen en aardige anecdotes. Onder de eerste soort zijn te rangschikken exposés over de verschillen in ras en karakter tussen de Fries en Noord-Groninger, over de historie van de stad Groningen, over het nut van het gymnasium, over studie en studentenleven in Leiden aan het begin van deze eeuw, over de toetreding van Zwitserland tot de Volkenbond, over de verschillende door de Volkenbond in zijn beginjaren behandelde internationale verschillen, over de Belgische kwestie, over de Duitse herstelbetalingen en over de

Nederlands-Duitse handelsbetrekkingen. Uiteenzettingen waarvan de relatie met de biografische aantekeningen zelden duidelijk wordt. Slechts mondjesmaat gaat Van Kleffens in op zijn eigen aandeel in al die aangelegenheden en wanneer hij dat doet blijft hij meestal steken in algemeenheden of anecdotes. Nergens komt zijn eigen aandeel uit de verf in de totstandkoming van zekere beslissingen, zijn eigen visie op kwesties waarmee hij te maken had.

Ook houdt Van Kleffens zijn wereld mooi door te zwijgen. Temidden van de vele personen die niet zelden in weinig woorden helder geportretteerd worden, ontbreken de ministers van buitenlandse zaken, jhr. mr. A.C.D. de Graeff en mr. J.A.N. Patijn, met wie hij als chef van de afdeling diplomatieke zaken in de jaren dertig toch nauw moet hebben samengewerkt. J.A. Nederbragt, chef van de directie economische zaken van 1921 tot 1933, moet genoeg nemen met het epitheton 'mijn collega' (264), terwijl aangenomen moet worden dat zij zeker sinds 1929 veelvuldig contact onderhielden omdat alle zaken uiteindelijk via het bureau van Van Kleffens bij de minister belandden. Eveneens blijft onuitgesproken, dat Van Kleffens zijn ambities voor de diplomatie – bij hem in 1902 gewekt tijdens de onderhandelingen die met de Vrede van Vereniging het einde aan de Boerenoorlog maakten – waarschijnlijk door gebrek aan voldoende fortuin moest laten varen en daarom in 1917 maar opteerde voor kandidaat van de consulaire dienst. Ook de motivering voor het drie keer wisselen van werkkring tussen 1919 en 1922 klinkt weinig overtuigend. Het meest systematisch is dit zwijgen toegepast in het hoofdstuk over de eerste negen maanden van Van Kleffens' ministerschap, waarmee het boek besluit. Uitvoerige citaten uit de verdediging van de begroting van buitenlandse zaken in de Eerste en Tweede Kamer (295-308) en een aansporing om het tweede deel van het magnum opus van L. de Jong¹ erop na te lezen, kunnen niet volstaan als het gaat om de rol van Van Kleffens zelf. Hij had tenminste de door hemzelf gestelde vraag kunnen beantwoorden of het kabinet-De Geer ('een wel bekwaam stel') (291) voldoende bestand tegen crises was.

Geen woord wijdt hij aan bemiddelingspogingen van Nederlandse zijde tussen de belligerenten via ondermeer A.G. Kröller en H. Colijn². Deze lijst zou uitgebreid kunnen worden met onderwerpen als de kritiek op het functioneren van de diplomatieke en consulaire dienst in de jaren twintig en dertig, de strijd tussen buitenlandse zaken en economische zaken om het terrein van de buitenlandse handelspolitiek, het toelatingsbeleid ten aanzien van Duitse joden etc. Door over dergelijke onderwerpen te zwijgen doet Van Kleffens zichzelf tekort. Ook het ingaan op zaken wier afloop niet steeds even fraai of naar wens is geweest, ja zelfs volslagen mislukt is, maar waarin veel energie geïnvesteerd was, zou evenals een grotere mate van mededeelzaamheid en het niet toedekken of negeren van controversen, aan zijn persoonlijkheid meer reliëf hebben gegeven.

Het beeld van Van Kleffens, dat nu na lezing van *Belevenissen* beklijft is uiterst vlak ondanks de dosis mededelingen over de persoonlijke levenssfeer. De indruk, die Van Kleffens blijkbaar wilde vestigen is die van een intellectueel hoogbegaafd man, een kundig diplomaat, die veel heeft opgestoken van de politici van internationale standing in wier schaduw hij aan het begin van zijn carrière werkte. Hij portretteert zichzelf als een Nederlander, die door zijn bewust verworven talenkennis en veelvuldig verblijf in het buitenland ontgroeid is aan de provincialistische Nederlandse mentaliteit. Hij laat zichzelf zien als ie-

1. L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden tijdens de Tweede Wereldoorlog*, II, *Neutraal* ('s-Gravenhage, 1969).

2. Zie hiervoor ondermeer Kees Schaepman, 'Vertrouwensman', *Vrij Nederland* (2 mei 1981) 9.

mand, die hoewel nijver werkend voor de publieke zaak zijn andere talenten niet verwaarloosd heeft; daartoe moeten de vele uitweidingen over sportbeoefening en participatie in het uitgaans- en sociale leven tevens bijdragen. Alles tezamen genomen dragen deze biografische aantekeningen niet tot dat doel bij. Dat wil niet zeggen, dat Van Kleffens geen intellectueel hoogbegaafd man, geen bekwaam diplomaat en kundig jurist, geen in het internationaal milieu zich goed bewegend persoon, geen persoonlijk hoogst genietbaar man is. Wél dat voor het vaststellen daarvan de *Belevenissen* een inadequate bijdrage zijn. Men kan slechts hopen, dat het tweede deel, dat de periode vanaf mei 1940 zal behandelen, juist in dat opzicht openhartiger en minder terughoudend zal zijn.

Albert E. Kersten

John Ingleson, *Road to Exile: the Indonesian Nationalist Movement 1927-1934* (ASAA Southeast Asia Publications Series, 1; Singapore-Kuala Lumpur-Hongkong: Heinemann, 1979, vii + 254 blz., £5,25).

De compartimentalisering van het leven in de koloniale samenleving doet zich nog steeds gevoelen in de geschiedschrijving over het koloniale verleden. Na de dekolonisatie van Indonesië zijn verschillende studies over het nationalisme en het politieke leven gedurende het interbellum verschenen. Het sterk uiteenlopende karakter van de maatschappelijke groeperingen in de koloniale samenleving heeft er toe geleid dat er nauwelijks overzichtswerken zijn geschreven, maar des te meer studies over afzonderlijke groepen. Na Pluvier's boek over het nationalisme in de jaren dertig verschenen Indonesische werken over de Islamitische organisaties door Deliar Noer en Alfian, over Boedi Oetomo de studie van de Japanner Akira Nagazumi, de Nederlandse groep werd belicht door Drooglever en Locher-Scholten, terwijl de bronnenpublicaties van Van der Wal en Kwantes veel origineel materiaal openbaar maakten. De seculiere nationalisten, dat wil zeggen zij, die zich niet op de religie beriepen als het bindende element, zijn beschreven door Susan Abeyasekere en John Ingleson. Een sociaal-functionele benadering van de bestuurlijke elite, de 'pamong pradja' of regenten, werd gegeven door Heather Sutherland.

John Ingleson heeft de vorming van de PNI, de Partai Nasional Indonesia, de Partindo en de PNI baru, organisaties waarin een stedelijke westers-georiënteerde elite zich politiek manifesteerde, uitvoerig beschreven. Deze partijen wisten weliswaar een aanzienlijke aanhang te verwerven, maar hebben nooit die massale omvang kunnen of willen verwerven als de Sarekat Islam in de jaren twintig. Zij danken hun belang niet aan hun omvang, maar aan het feit dat de leidende personen van de revolutie van 1945 hierin hun eerste politieke ervaring hebben opgedaan. Ondanks het korte bestaan dat deze organisaties beschoeren was door de repressie van de Nederlands-Indische overheid werd door hun optreden de basis gelegd voor het seculiere nationalisme dat in 1945 bij de opstelling van de Pantjasila de grondslag van de staat bepaalde. De bestaansperiode van deze organisaties is begrensd door de mislukte communistische opstanden van 1927 en de ontmanteling van de partijen door verbanning van de leiders in 1933-1934. Sukarno, Hatta en Sjahrir zijn onder de leiders de meest bekende.

In deze bewegingen hadden Indonesiërs die in Nederland studeerden of hadden gestudeerd een sterke invloed. De Indonesische studentenclub in Nederland, de Perhimpunan Indonesia, ontwikkelde allerlei initiatieven en voorstellen voor het programma. Hatta heeft ondanks zijn verblijf in Nederland tot 1931, een sterk stempel op de ideeënvorming kunnen drukken. Een aantal problemen over de juiste tactiek en organisatie konden niet